

УДК 347.6

САМОЗАХИСТ ПРАВ НА ЧУЖІ РЕЧІ ПРИ СПАДКУВАННІ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Каріне ШАХНАЗАРЯН,
здобувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

SUMMARY

The proposed article gives general description of the concept of self-defense of the ius in re aliena while inheritance. An important role in the implementation of the methods of the self-defense of ius in re aliena at inheritance take a form of protection ius in re aliena, which is defined as regulated set of rules of certain procedures, which are carried by the person (self-defense), whose rights have been violated, within the framework of the remedial process aimed at ending violations of the right.

The right of participants in civil legal relationships of self-defense ius in re aliena at inheritance is an opportunity in the case of violations of the right or interest of another person, a real threat of such violation to use expedient and adequate resistance, which is not prohibited by law and not contrary to morals of the society and is aimed at prevention or suppression of violations or elimination of its consequences.

Key words: self-defense, ius in re aliena, inheritance, property rights, protection of ius in re aliena.

АНОТАЦІЯ

У запропонованій статті надається загальна характеристика поняття самозахисту прав на чужі речі при спадкуванні. При цьому наголошується, що важливе місце в реалізації засобів самозахисту права на чужі речі при спадкуванні посідає форма захисту права на чужі речі, яка визначається як регламентований правом комплекс певних процедур, що здійснюється самою особою (самозахист), права якої порушено, у рамках правозахисного процесу, який направлений на припинення порушення права.

Право учасників цивільних правовідносин на самозахист прав на чужі речі при спадкуванні – це їх можливість у разі порушення цього права чи інтересу іншої особи, виникнення реальної загрози такого порушення застосувати доцільну та адекватну протидію, яка не заборонена законом і не суперечить моральним засадам суспільства та спрямована на попередження або припинення цього порушення чи ліквідацію його наслідків.

Ключові слова: самозахист, права на чужі речі, спадкування, речові права, захист прав на чужі речі.

Постановка проблеми. Сьогодні потреба вивчення окремих аспектів інституту права на чужі речі зумовлена не стільки проблемами правозастосування, скільки потребою створення науково обґрунтованої системи речового права відповідно до наявних традицій правової системи. Очевидно, що вирішення цього питання неможливе без аналізу історичних джерел правового регулювання вказаного інституту, і перш за все джерел Стародавнього Риму, аналізу особливостей виникнення та становлення інституту прав на чужі речі у римлян, специфіки захисту прав на чужі речі при спадкуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Вищевказане формулювання завдання наукового дослідження, очевидно, не може претендувати на оригінальність, оскільки сформульовані в науковій статті результати дослідження ґрунтуються на працях українських та іноземних вчених-юристів радянського і сучасного періодів в галузі цивільного права, які приділяли багато уваги питанню становлення інституту прав на чужі речі: це Ю. Барон, Б. Віндшейд, Г. Дернбург, Л. Дорн, Р. Зом, А. Копилов, Т. Марецоль, Н. Нерсесов, Й. Покровський, Г. Пухта, В. Хвостов. Окремі аспекти цих прав були відображені в наукових працях К. Анненкова, В. Графського, Д. Гримма, Д. Дождєва, А. Косарєва, Д. Мейєра, С. Муромцева, І. Петерського, К. Победоносцева, Г. Шершеневича. Водночас поза увагою залишилися питання створення системи обмежених речових прав, кваліфікації окремих з них як прав на чужі речі та захист прав на чужі речі, зокрема захист прав на чужі речі при спадкуванні.

Метою статті є науковий аналіз поняття захисту прав на чужі речі при спадкуванні та аналіз чинного законодав-

ства України, теоретичних та практичних проблем, що виникають у цій сфері.

Викладення основного матеріалу. Захист прав на чужі речі за законодавством України визначається як використання уповноваженими особами, титульними власниками цивільно-правових засобів поновлення своїх прав та усунення перешкод у здійсненні цих прав.

Суб'єктами захисту прав на чужі речі є особи, які мають такі права, зокрема володілець, сервітуарій, емфітевта та суперфіціарій [13, с. 201]. Так, у ст. 369 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України зазначено, що за захистом порушених прав може звертатись лише «особа, яка має право на чужі речі». Вказана трактовка захисту прав на чужі речі (майно) змістовно відрізняється від зазначеного у ст. 48 Закону України «Про власність», де було передбачено, що особа, яка володіє майном, має право на захист порушеного права на володіння річчю [8, с. 47]. Таким чином, законні власники майна (речі), які з незалежних від них причин були позбавлені фактичного користування та володіння майном, втрачали можливість захисту своїх порушених прав власності на майно [9, с. 136, 12, с. 104–111]. Тому з прийняттям у 2003 році ЦК України було врегульовано відносини щодо прав на майно та права на чужі речі, а Закон України «Про власність» утратив свою чинність. Таким чином, права на чуже майно можуть бути захищені в разі неправомірного порушення, але в ЦК України [2] не передбачені спеціальні засоби їх захисту.

При цьому, аналізуючи законодавство України, можна виділити такий окремий вид захисту прав на чужі речі, як самозахист таких прав та за аналогією самозахист прав на чужі речі при спадкуванні. Інтерес до цього права підвищився у зв'язку з тим, що однією з новел Конституції

Україні [1] стала загальна норма щодо права на самостійний захист, за якою особа має право на захист своїх прав будь-якими засобами, які не заборонені законом. У Конституції право на самозахист не пов'язується з неможливістю отримати державний захист, тому пропозиції внести такі обмеження на галузевому рівні в загальні положення щодо права на самозахист слід вважати такими, що суперечать Конституції.

Отже, право на самозахист на рівні Основного закону було визнано самостійною та рівноцінною можливістю правового захисту, скористатися якою особа може на власний розсуд. Це конституційне положення знайшло подальше впровадження у Цивільному кодексі України [2], де загальним питанням самозахисту присвячена окрема стаття та вперше на законодавчому рівні право на самозахист було закріплено як правову категорію, чим було відкрито шлях для широкого її використання: у нормативних актах, літературі, рішеннях суду, повсякденній правовій лексиці.

Позитивним є те, що під час закріплення цього права у Цивільному кодексі був використаний вироблений юридичною наукою термін «самозахист», який, на відміну від термінів «необхідна оборона», «крайня необхідність», «самопоміг», «оперативно-господарські санкції», охоплює всі дії щодо самостійного захисту.

Самозахист можливий у разі порушення речових прав. Так, будь-яке порушення припускає фізичне припинення прав, оскільки може бути зупинене фізично. Крім того, порушення речових прав, у тому числі прав на чужі речі, зокрема прав на чужі речі при спадкуванні, передбачає деяку тривалість його здійснення, створюючи можливість для його припинення до моменту остаточного порушення речового права.

Право на самозахист мають власник речі та носій речового права на чуже майно. Законодавство України, на відміну від законодавства Польщі, Естонії, Німеччини, Швейцарії, Франції, Японії, Латвії, не надає права на захист будь-якому володільцю [7, с. 24–27]. Норма ч. 3 ст. 397 ЦК України містить лише презумпцію правомірності володіння, але не надає неправомірному володільцеві будь-яке право, зокрема на захист, і не забороняє титульному володільцю удаватися до самозахисту. Отже, незаконний володільць не має права на самозахист від дій законного володільця, що вчиняються у межах самозахисту, але він має право припинити протиправні посягання на своє володіння, адже об'єктом самозахисту може бути й інтерес, зокрема суспільний інтерес щодо дотримання законності та правопорядку.

Засобом самозахисту є виконання зобов'язань. Утримання речі можливе до моменту виконання зобов'язань боржником.

Видається доцільним закріплення загальної заборони порушення фактичного володіння та надання права на захист володіння будь-якому фактичному володільцю, доки у судовому порядку не буде доведено право іншої особи на річ. Таким чином буде здійснене правове регулювання щодо захисту прав на чужі речі, у тому числі і при спадкуванні таких прав.

Особа, позбавлена володіння на підставі рішення уповноваженого органу, не має право самостійно відновлювати володіння до скасування цього рішення. Це стосується і випадку, коли особа вважає, що майно, на яке накладено арешт, належить їй, а не боржникові.

Слід підтримати думку О.І. Антонюк про те, що особа, щодо якої вчиняються дії з метою відновлення втраченого володіння, але з порушенням меж дозволеного самозахисту, має право протистояти таким діям, а не лише захищати свої права та інтереси [6, с. 3–9]. Але відновлювати вже втрачене володіння незаконний володільць не має права,

адже можливість самозахисту надається для захисту права на володіння чужою річчю, яке у нього відсутнє. Особа, яка відновила втрачене володіння з порушенням меж дозволеного самозахисту, не може бути позбавлена на цій підставі речового права.

Особа не має права з метою відновлення права на чужі речі самовільно вторгтися як у приміщення, так і в інший об'єкт речового права, адже, окрім спеціальної заборони проникати у житло чи інше приміщення інакше, як за мотивованим рішенням суду, передбачена і загальна заборона порушувати право власності, винятки з якої можуть бути визначені у законі (у разі крайньої необхідності, необхідної оборони).

За допомогою самозахисту можна також усувати перешкоди у користуванні об'єктом речового права, тобто вчиняти певні дії (переносити чужі речі, покладені перед гаражем особи, здавати на зберігання речі орендаря, які він залишив у приміщенні після припинення договору оренди, долати опір володільця ділянки, який має відповідно до сервітутного права надавати прохід через неї).

Дії, що не є припиненням порушення, або дії, направлені на компенсацію втрат, заподіяних майновій сфері потерпілого, не можуть розглядатися як самозахист цивільних прав, оскільки не направлені на захист порушеного права, а здійснюються з іншою метою.

Самозахист прав на чужі речі при спадкуванні може здійснюватися діями як фактичного, так і юридичного характеру. Оскільки цивільно-правовий захист – це не діяльність, спрямована на відновлення або на усунення перешкод у здійсненні прав та інтересів, а результат застосування спрямованих на це цивільно-правових заходів, то не є самозахистом прав на чужі речі при спадкуванні звернення до компетентних органів з метою цього захисту, оскільки саме звернення не усуває порушень і перешкод у здійсненні прав, зокрема прав на чужі речі при спадкуванні [11, с. 8].

Так, аналізуючи цивільне законодавство України, зі способів, передбачених для судового захисту, самозахист прав на чужі речі при спадкуванні може відбуватися за аналогією загального самозахисту прав лише такими, як:

- 1) припинення дії, яка порушує право на чужі речі при спадкуванні;
- 2) відновлення становища, яке існувало до порушення прав на чужі речі при спадкуванні;
- 3) зміна правовідносин щодо прав на чужі речі при спадкуванні;
- 4) припинення правовідносин щодо прав на чужі речі при спадкуванні;
- 5) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, яка була заподіяна при порушенні прав на чужі речі при спадкуванні.

Інші способи захисту прав на чужі речі при спадкуванні передбачають необхідність винесення рішення юрисдикційним органом.

Особливістю реалізації самозахисту прав на чужі речі при спадкуванні є те, що останній визначається законом через припинення. Так, за законодавством України способи самозахисту прав на чужі речі при спадкуванні, так само як і загальні способи самозахисту, повинні бути діями, направленими на припинення порушення прав на чужі речі при спадкуванні, а не на його запобігання або відновлення такого права вже після його порушення. Це також підтверджує, що для застосування самозахисту прав на чужі речі при спадкуванні, порушення цих прав вже повинне мати місце, існування однієї його небезпеки недостатньо [10, с. 14–15].

Не є самозахистом прав на чужі речі заява до порушника вимог, адже їх виконання цілком залежить від порушника.

Не є заходами самозахисту прав на чужі речі забезпечення зобов'язань, адже задоволення вимоги щодо їх встановлення залежить від другої сторони, до порушення вони є лише заходами охорони, а у разі порушення не надають права на самозахист (за винятком притримання та застави, коли кредитор має право самостійно реалізувати певну чужу річ). На тих самих підставах не можна погодитися з віднесенням до самозахисту прав на чужі речі укладання договору страхування цих речей. Критикується віднесення до самозахисту примусу другої сторони до додержання передбаченої для правочину форми, оскільки виконання цієї вимоги залежить від другої сторони. Також не належить до заходів самозахисту прав на чужі речі відмова від виконання нікчемного правочину, тому що він не породжує прав та обов'язків [15, с. 182–183].

Деякі заходи можуть виконувати як функцію захисту, так і бути діями, що вчиняються в нормальних умовах цивільного обороту.

Таким чином, визначимо такі загальні критерії правомірності самозахисту:

а) заходи самозахисту не повинні бути заборонені законом і суперечити моральним засадам суспільства;

б) заходи самозахисту мають відповідати змісту права (інтересу), яке порушено чи відносно якого існує реальна загроза порушення; характеру дій, якими воно порушено чи якими створена загроза порушення (бути необхідними та достатніми); наслідкам порушення, які наступили або могли реально наступити.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На підставі зробленого аналізу чинного законодавства України можна дійти висновку, що «захист права власності» є ширшим поняттям, ніж поняття «захист права на чужі речі при спадкуванні», що є багатомірним поняттям. Акцентується увага, що важливе місце в реалізації засобів захисту права на чужі речі при спадкуванні посідає форма захисту права на чужі речі, яка визначається як регламентований правом комплекс певних процедур, що здійснюється самою особою (самозахист), права якої порушено, у рамках правозахисного процесу, який направлений виключно на припинення порушення права.

Право учасників цивільних правовідносин на самозахист прав на чужі речі при спадкуванні – це їх можливість у разі порушення цього права чи інтересу іншої особи, виникнення реальної загрози такого порушення застосувати доцільну та адекватну протидію, яка не заборонена законом і не суперечить моральним засадам суспільства та спрямована на попередження або припинення цього порушення чи ліквідацію його наслідків. Ця можливість є одним з елементів права на захист.

Список використаної літератури:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України : Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. за № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
3. Земельний кодекс України, Верховна Рада України : Закон від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3–4. – Ст. 27.
4. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. А. Довгерта, Н. Кузнецової, В. Луця та ін. – К., Істина, 2005. – 928 с.
5. Харитонов Є. Цивільний кодекс України : науково-практ. комент. / Є. Харитонов, В. Завальнюк, І. Кучеренко та ін.; за ред. Є. Харитонova, Н. Голубевої. – 6-е вид., перероб. та доп. – Х. : Одиссей, 2010. – 1216 с.
6. Антонюк О. Заходи самозахисту цивільних прав та інтересів / О. Антонюк // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 6. – С. 23–28.
7. Сульженко Ю. Форми і способи захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів / Ю. Сульженко // Право України. – 2005. – № 12. – С. 24–27.
8. Дзера І. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І. Дзера. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 47.
9. Олейникова А. Деякі питання захисту права власності в Україні / А. Олейникова // Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності : зб. наукових статей. – Донецьк, 2001. – С. 368.
10. Емельянов В. Пределы осуществления гражданских прав / В. Емельянов // Российская юстиция. – 1999. – № 6. – С. 14–15.
11. Зиновьева О. Самозащита как способ защиты гражданских прав / О. Зиновьева // Актуальные проблемы частноправового регулирования : Материалы Международной VI научной конференции молодых ученых (г. Самара, 28–29 апреля 2006 г.). – Самара : «Универс-групп», 2006. – С. 16–17.
12. Харитонов Е. Рецепція римського приватного права як підгрунтя сучасної цивілістики / Е. Харитонов // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 2. – С. 104–111.
13. Цивільне право України / за ред. Т. Азімова, В. Ігнатенка, С. Приступи. – К. : Істина, 2004. – 425 с.
14. Цивільне та сімейне право України : [підручник] / за ред. Є. Харитонova, Н. Голубевої. – К. : Правова єдність. – 2009. – 968 с.
15. Клейн Н. Возникновение гражданских прав и обязанностей, осуществление и защита гражданских прав / Н. Клейн // Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой / отв. ред. О.Н. Садилов. М. : ЮРИНФОРМ-ЦЕНТР, 1995.